

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 342.9+349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.4/13>

Лебеза Ю. О.

<https://orcid.org/0000-0002-4896-3178>

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Циганов О. Г.

<https://orcid.org/0000-0002-8924-1139>

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена теоретико-правовому осмисленню пріоритетних напрямів розвитку екологічного законодавства України у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічних прав громадян в умовах поглиблення європейської інтеграції. Актуальність дослідження зумовлена набуттям Україною статусу держави-кандидата на членство в Європейському Союзі, що зробило нагальним приведення національного законодавства у відповідність до правового доробку ЄС, а також масштабною екологічною шкодою, завданою внаслідок збройної агресії, яка потребує паралельного формування правового механізму подолання її наслідків.

*На основі аналізу зобов'язань, що випливають з Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, положень статті 191 Договору про функціонування ЄС та відповідних директив, обґрунтовуються концептуальні засади трансформації національної системи охорони довкілля. Автор доводить, що адаптація вітчизняного законодавства до *acquis communautaire* у сфері довкілля не зводиться до механічної рецепції окремих нормативних приписів, а передбачає системну зміну методології правового регулювання екологічних відносин із переходом від переважно дозвільно-заборонної до превентивно-стимулюючої моделі та засвоєнням засадничих принципів європейської екологічної політики – перестороги, превентивних дій і принципу «забруднювач платить».*

У роботі виокремлено та обґрунтовано ключові напрями розвитку законодавства: впровадження інтегрованого запобігання забрудненню на основі найкращих доступних технологій; удосконалення інститутів оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки; зміцнення гарантійного механізму реалізації екологічних прав громадян на засадах Орхуської конвенції; реформування інституту екологічної відповідальності; узгодження законодавства з цілями Європейського зеленого курсу. Наголошено, що ефективність екологічних прав визначається не їх нормативним проголошенням, а наявністю дієвих процедурних та інституційних гарантій реалізації й судового захисту. Сформульовані висновки мають значення для подальшого розвитку доктрини екологічного права та вдосконалення законотворчої практики.

Ключові слова: екологічне право, охорона довкілля, екологічні права громадян, європейська інтеграція, адаптація законодавства, *acquis communautaire*, Угода про асоціацію, Орхуська конвенція, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Набуття Україною 23 червня 2022 року статусу держави-кандидата на членство в Європейському Союзі актуалізувало проблематику приведення національного законодавства у відповідність до правового доробку ЄС. Сфера охорони довкілля посідає особливе місце в цьому процесі з огляду на її транскордонний характер, високу питому вагу екологічного *acquis* у загальному масиві права ЄС (глава 27 переговорного досьє), а також безпосередній зв'язок екологічної проблематики з реалізацією фундаментальних прав людини.

Ускладнюючим чинником виступає масштабна екологічна шкода, завдана внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, що ставить перед правовою наукою завдання одночасного вирішення двох взаємопов'язаних завдань: гармонізації законодавства з європейськими стандартами та формування правового механізму подолання наслідків екоциду. За цих умов визначення науково обґрунтованих напрямів розвитку екологічного законодавства набуває не лише доктринального, а й практичного значення.

Проблема полягає в тому, що процес адаптації досі значною мірою здійснюється фрагментарно, шляхом інкорпорації окремих директив без належного концептуального осмислення системних засад європейського екологічного права, що породжує внутрішні суперечності в національному законодавстві та знижує ефективність правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади екологічного права та проблематика забезпечення екологічних прав громадян розроблялися у працях В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. П. Гетьмана, М. В. Красної, Н. Р. Кобецької, В. В. Костицького, П. Ф. Кулича, Н. Р. Малишевої, В.Л. Мунтяна, В. В. Носіка, Ю. С. Шемшученка та інших науковців. Питання адаптації екологічного законодавства до права ЄС досліджувалися у контексті виконання Угоди про асоціацію.

Водночас нова геополітична та правова реальність, зумовлена наданням Україні статусу кандидата та потребою відбудови в повоєнний період, вимагає переосмислення усталених доктринальних підходів. Наявні дослідження здебільшого зосереджені на аналізі окремих інститутів, тоді як цілісна концепція напрямів розвитку екологічного

законодавства в контексті євроінтеграції потребує подальшого опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-правове обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку законодавства України у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічних прав громадян в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Розбудова національного екологічного законодавства в контексті європейської інтеграції ґрунтується на низці засадничих принципів, що становлять ядро екологічної політики ЄС і закріплені у статті 191 Договору про функціонування Європейського Союзу [1]. Йдеться передусім про принцип високого рівня охорони довкілля, принцип перестороги (*precautionary principle*) [2], принцип превентивних дій, принцип усунення шкоди довкіл्लю переважно в місці її виникнення та принцип «забруднювач платить» (*polluter pays principle*) [3].

Слід наголосити на методологічно важливому положенні: адаптація не тотожна імплементації в її спрощеному розумінні. Нерідко ці поняття вживаються як синонімічні, однак таке отождолення затемнює сутнісну відмінність між формально-технічним відтворенням нормативного припису та досягненням тотожного регуляторного результату. Імплементація у вузькому значенні передбачає введення норми до національної правової системи; адаптація ж означає забезпечення реального функціонування правового механізму в спосіб, що відповідає меті та логіці відповідного акта права ЄС. Саме тому критерієм успішності адаптації виступає не факт прийняття акта, а досягнення того рівня охорони довкілля, який гарантується європейським правопорядком.

Механічне перенесення нормативних конструкцій без урахування системних зв'язків правового доробку ЄС не забезпечує досягнення регуляторної мети. Практика виявляє характерну ваду такого підходу: норма, запозичена ізольовано від свого процедурного та інституційного контексту, залишається декларативною, оскільки в національному правопорядку відсутні ті механізми, що надають їй чинності в державі походження. Директива, позбавлена в процесі рецепції своїх процедурних гарантій, системи моніторингу чи механізму відповідальності, перетворюється на формальний припис, нездатний змінити фактичний стан суспільних відносин. Відтак фрагмен-

тарна рецепція не лише не наближає національну правову систему до європейських стандартів, а й здатна породжувати внутрішні суперечності, коли новий інститут вступає в колізію з успадкованими елементами дозвоільно-заборонної парадигми.

Європейське екологічне право становить цілісну систему, у якій матеріальні норми нерозривно пов'язані з процедурними механізмами їх реалізації, інституційним забезпеченням та системою моніторингу й контролю [4]. Ця системність має не випадковий, а сутнісний характер: кожен матеріально-правовий припис забезпечується відповідним процедурним інструментарієм, розподілом компетенції між органами публічної влади, механізмами збору й оприлюднення інформації, а також засобами юридичної відповідальності. Так, обов'язок дотримання екологічних стандартів підкріплюється дозвоільними процедурами, ці процедури – вимогами щодо участі громадськості та доступу до інформації, а виконання приписів – системою інспекційного контролю та відповідальності за їх порушення. Вилучення будь-якого з цих елементів руйнує функціональну цілісність механізму. Тому напрями розвитку національного законодавства мають визначатися з урахуванням не лише змісту, а й функціональної логіки *acquis* – тобто того, у який спосіб окремі норми взаємодіють між собою задля досягнення спільної регуляторної мети [5].

Методологічно виправданим за таких умов є перехід від атомістичного до системного розуміння адаптації, за якого предметом гармонізації виступає не окремий нормативний акт, а цілісний правовий інститут у сукупності його матеріальних, процедурних та інституційних складових. Такий підхід вимагає попереднього доктринального аналізу функціональних зв'язків усередині відповідного сегмента *acquis* та ідентифікації тих елементів національного правопорядку, які потребують синхронного реформування для забезпечення дієвості запозичуваного інституту.

Зазначене дозволяє сформулювати перший засадничий висновок: розвиток екологічного законодавства України має відбуватися не за принципом рецепції окремих актів, а на основі системної трансформації методології правового регулювання екологічних відносин з переходом від переважно дозвоільно-заборонної до превентивно-стимулюючої моделі. Зміст такого переходу полягає у зміщенні центру тяжіння правового регулювання з реагування на вже вчинені правопорушення на попередження екологічно шкідливого

впливу, а також у доповненні заборонних приписів системою правових стимулів, що заохочують суб'єктів господарювання до добровільного підвищення рівня екологічної безпеки. Лише за умови такої методологічної переорієнтації адаптація здатна набути сутнісного, а не формального характеру.

Одним із пріоритетних напрямів виступає впровадження системи інтегрованого запобігання та контролю забруднення, що ґрунтується на положеннях Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди. Прийняття Закону України «Про запобігання, зменшення та контроль промислового забруднення» [6] заклало нормативну основу такого підходу, однак його повноцінна реалізація потребує формування дієвого механізму видачі інтегрованих дозволів на основі найкращих доступних технологій (*best available techniques*).

Концептуальна новизна цього підходу полягає у відмові від секторального регулювання окремих видів впливу на довкілля (окремо на атмосферне повітря, водні об'єкти, ґрунти) на користь комплексної оцінки сукупного екологічного навантаження від діяльності підприємства. Такий перехід вимагає докорінної перебудови дозвоільної системи та формування відповідного інституційного потенціалу.

Прийняття Законів України «Про оцінку впливу на довкілля» [7] та «Про стратегічну екологічну оцінку» [8] стало важливим кроком у гармонізації з Директивами 2011/92/ЄС [9] та 2001/42/ЄС [10]. Разом з тим, практика застосування цих інститутів виявила потребу в подальшому вдосконаленні процедур участі громадськості, забезпеченні якості звітності та посиленні відповідальності за порушення відповідних вимог.

Теоретичне значення інституту оцінки впливу на довкілля полягає в тому, що він втілює принцип превенції на процедурному рівні, забезпечуючи врахування екологічного чинника ще на стадії планування господарської діяльності. Цим досягається зміщення акценту правового регулювання з ліквідації наслідків забруднення на його попередження – що відповідає загальній логіці європейського екологічного права.

Особливого доктринального осмислення потребує проблематика забезпечення екологічних прав громадян. Стаття 50 Конституції України гарантує право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також право вільного доступу до інформації про стан довкілля.

Концептуальною основою європейського підходу до екологічних прав виступає Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція 1998 року), ратифікована Україною. Зазначена Конвенція встановлює три взаємопов'язані «стовпи» екологічних прав: доступ до екологічної інформації, участь громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень та доступ до правосуддя з екологічних питань [11].

Аналіз стану реалізації цих прав дозволяє виокремити такі проблемні аспекти. По-перше, право на доступ до екологічної інформації потребує вдосконалення механізмів його реалізації, зокрема формування єдиної загальнодержавної системи екологічного моніторингу та забезпечення проактивного оприлюднення інформації. По-друге, участь громадськості нерідко має формальний характер, що знижує її реальний вплив на прийняття рішень. По-третє, доступ до правосуддя з екологічних питань ускладнюється проблемами доведення причинно-наслідкового зв'язку та обчислення екологічної шкоди.

Звідси випливає важливий теоретичний висновок: забезпечення екологічних прав не може зводитися до їх нормативного проголошення. Ефективність екологічних прав визначається наявністю дієвих процедурних і інституційних гарантій їх реалізації та захисту. Відтак розвиток законодавства має спрямовуватися на зміцнення саме гарантійного механізму.

Наближення до європейських стандартів вимагає реформування інституту юридичної відповідальності за екологічні правопорушення на засадах Директиви 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність [12]. Її концептуальна цінність полягає у втіленні принципу «забруднювач платить» через механізм відповідальності за запобігання та усунення екологічної шкоди.

Ключовим для національної правової системи є питання адекватної оцінки екологічної шкоди та забезпечення її повного відшкодування, включно зі шкодою, завданою природним ресурсам як таким (а не лише майновим інтересам конкретних осіб). Особливої гостроти ця проблематика набуває в контексті документування та правової кваліфікації екологічної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, а також формування міжнародно-правового механізму притягнення держави-агресора до відповідальності [13].

Сучасним викликом виступає необхідність узгодження національного законодавства з амбіт-

ними цілями Європейського зеленого курсу (European Green Deal), спрямованого на досягнення кліматичної нейтральності. Це передбачає розвиток законодавства у сферах скорочення викидів парникових газів, впровадження системи торгівлі квотами на викиди, декарбонізації економіки та переходу до засад циркулярної економіки.

Запровадження Європейським Союзом механізму прикордонного вуглецевого коригування (СВАМ) надає цьому напряму не лише екологічного, а й вагомого економічного значення, оскільки безпосередньо впливає на конкурентоспроможність української продукції на європейському ринку. Це наочно демонструє тезу про інтегрований характер сучасного екологічного регулювання, у якому природоохоронні, кліматичні та економічні цілі становлять нерозривну єдність.

Висновки. Розвиток екологічного законодавства України в контексті європейської інтеграції має ґрунтуватися не на фрагментарній рецепції окремих актів права ЄС, а на системній трансформації методології правового регулювання екологічних відносин з засвоєнням засадничих принципів європейської екологічної політики.

Пріоритетними напрямами такого розвитку виступають: впровадження інтегрованого підходу до запобігання забрудненню; удосконалення процедур оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки; зміцнення гарантійного механізму реалізації екологічних прав громадян на засадах Орхуської конвенції; реформування інституту екологічної відповідальності; узгодження законодавства з цілями Європейського зеленого курсу.

Забезпечення екологічних прав громадян потребує зміщення акценту з їх нормативного проголошення на розбудову дієвих процедурних та інституційних гарантій, що уможливлюють реальну реалізацію та ефективний судовий захист цих прав.

Специфіка сучасного етапу зумовлює потребу одночасного вирішення завдань євроінтеграційної гармонізації та формування правового механізму подолання наслідків екологічної шкоди, завданої збройною агресією, що відкриває перспективний напрям подальших наукових досліджень.

Розвиток екологічного законодавства України, побудований на окреслених засадах, має забезпечити не формальне, а сутнісне наближення національної правової системи до європейських стандартів охорони довкілля та гарантування екологічних прав людини як складової права на гідне життя.

Список літератури:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
2. Precautionary principle URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/precautionary-principle.html>
3. Ensuring that polluters pay – toolkit URL: https://environment.ec.europa.eu/economy-and-finance/ensuring-polluters-pay_en
4. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council on industrial emissions. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj/eng>
5. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16 липня 2024 року № 3855-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20#Text>
6. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
7. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20 березня 2018 року № 2354-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>
8. Директива Європейського Парламенту і Ради 2011/92/ЄС від 13 грудня 2011 року про оцінювання впливу деяких публічних і приватних проєктів на довкілля. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-11#Text
9. Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/42/oj/eng>
10. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
11. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди від 21 квітня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text
12. Купіна Л.Ф., Легеа Ю.О. Правовий вимір категорії «відновлення України» в контексті Сталого розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2026. Том 37 (76) № 3. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.3/46>

Leheza Yu. O., Tsyganov O. G. DETERMINING THE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND ENSURING THE ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The article is devoted to the theoretical and legal understanding of the priority areas of development of environmental legislation of Ukraine in the field of environmental protection and ensuring the environmental rights of citizens in the context of deepening European integration. The relevance of the study is due to Ukraine's acquisition of the status of a candidate country for membership in the European Union, which has made the issue of bringing national legislation into line with the EU acquis relevant, as well as the large-scale environmental damage caused as a result of armed aggression, which requires the parallel formation of a legal mechanism for overcoming its consequences.

*Based on the analysis of the obligations arising from the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the provisions of Article 191 of the Treaty on the Functioning of the EU and the relevant directives, the conceptual principles of the transformation of the national environmental protection system are substantiated. The author proves that the adaptation of domestic legislation to the *acquis communautaire* in the environmental sphere is not reduced to the mechanical reception of individual regulatory provisions, but involves a systemic change in the methodology of legal regulation of environmental relations with the transition from a predominantly permissive-prohibitive to a preventive-stimulating model and the assimilation of the fundamental principles of European environmental policy – precaution, preventive action and the polluter pays principle. The paper identifies and substantiates key areas of legislative development: the implementation of integrated pollution prevention based on the best available technologies; improving the institutions of environmental impact assessment and strategic environmental assessment; strengthening the guarantee mechanism for the implementation of citizens' environmental rights on the basis of the Aarhus Convention; reforming the institution of environmental responsibility; harmonizing legislation with the goals of the European Green Deal. It is emphasized that the effectiveness of environmental rights is determined not by their regulatory proclamation, but by the presence of effective procedural and institutional guarantees of implementation and judicial protection.*

The formulated conclusions are important for the further development of the doctrine of environmental law and the improvement of legislative practice.

Keywords: *environmental law, environmental protection, environmental rights of citizens, European integration, adaptation of legislation, acquis communautaire, Association Agreement, Aarhus Convention, sustainable development.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026